

Gerard Manley Hopkins en de ecologische theologie

Kees Both (1942) is onderwijs- en natuurpedagoog en ruim dertig jaar lid van Atomium, Werkgezelschap voor vragen betreffende theologie en natuurwetenschap. Daarnaast is hij intensief betrokken bij het Franciscaans Milieuproject Stoutenburg. Contact: both0207@planet.nl

Inleiding

In 1999 vierde *Atomium - Werkverband voor vragen betreffende theologie en natuurwetenschappen* - zijn 40^e verjaardag, met een bijeenkomst in Utrecht. Tijdens die bijeenkomst werd ik getroffen door de volgende tekst:

‘All things are charged with love, are charged with God and if we know how to touch them give off sparks and take fire, yield drops and flow, ring and tell of them’.

In vertaling:

‘Alle dingen zijn geladen met liefde, met God, en als we weten hoe we ze dienen aan te raken, geven ze vonken af en vatten vlam, gaan druppelen en vloeien, luiden en vertellen van God.’

Het zijn de woorden van iemand die een intieme relatie met de dingen ervaart en daarin met God.

Tijdens genoemde bijeenkomst werd van dezelfde dichter tevens het gedicht ‘As kingfishers catch fire’ voorgelezen (zie dit gedicht verderop in deze tekst).¹

De hiervoor geciteerde tekst plus het genoemde gedicht zijn van de Engelse dichter Gerard Manley Hopkins, een naam die mij tot dan toe niets zei.

In literatuur op het terrein van de ecologische theologie - het theologische deelgebied dat zich bezig houdt met de relatie mens- natuur, in het bijzonder met het oog op de milieucrisis - worden regelmatig gedichten en andere teksten van Hopkins geciteerd.

De pionier op het terrein van de ecologische theologie, de Lutheraan Joseph Sittler, publiceerde al in 1954 een artikel ‘A theology for earth’ (opgenomen in Bouma-Prediger & Bakken, 2000), waarin hij onder andere de beginregels citeert van het ‘famous poem’ van Hopkins, *Gods Grandeur*:

‘The World is charged with the grandeur of God

It will flame out like shining from shook foil’

En tevens de zin: ‘There lives the dearest freshness deep-down things’.

Sally McFague geeft in diverse van haar boeken (McFague, 1997a, 1997b, 2008) ruim aandacht aan Hopkins. Paul Santmire (Santmire, 2000) citeert ‘Gods grandeur’-uitvoering (Santmire, 2000: 126-27). Steven Bouma - Prediger sluit zijn proefschrift af met hetzelfde gedicht (Bouma-Prediger, 1995: 302).

De directe aanleiding om op zoek te gaan naar meer gedichten van en informatie over Hopkins was het lezen van het boek van Sally McFague over de klimaatcrisis en de theologie (McFague, 2008), in het bijzonder het slothoofdstuk daarvan. Dat hoofdstuk is opgebouwd rond ‘*Gods Grandeur*’.

Dit stuk is als volgt opgebouwd. Begonnen wordt met een beknopte biografie van Gerard Manley Hopkins. Dan volgen drie gedichten, die elk worden toegelicht. De

¹ De teksten van Hopkins hadden een plaats in de voordracht van Eddy Weeda, die als bron het boek ‘*De God van de filosofen en de God van Pascal*’ noemde, geschreven door filosoof Theo de Boer (Boer, T. de, 1989)

keuze viel op *Gods grandeur*, *Pied beauty* en *'As kingfishers catch fire'*. Het was verleidelijk om nog meer gedichten op te nemen, zoals het prachtige *'The windhover'* (De torenvalk), maar we beperken ons hier tot genoemde drie gedichten, waarin de benadering van Hopkins voldoende duidelijk gemaakt kan worden. Bij de toelichtingen wordt sterk gesteund op de toelichtingen die Bronzwaer in de door hem samengestelde bundel (Bronzwaer, 1984) geeft bij de gedichten. Tenslotte wordt beschreven hoe drie ecologische theologen – Steven Bouma – Prediger, Paul Santmire en Sally McFague – omgaan met gedichten van Hopkins.

De mens en de dichter

Allereerst nu een zeer beknopt overzicht van leven en werk van Hopkins. Hij wordt geboren in 1844 in Stratford, Essex, iets oostelijk van Londen, in een gegoed 'middenklasse-gezin, als oudste van negen kinderen. Al vroeg blijkt hij heel goed te kunnen tekenen, evenals zijn broer Arthur. Binnen het gezin speelt ook muziek een belangrijke rol. Gerard heeft nooit een instrument leren bespelen, maar componeert op latere leeftijd wel muziek. Vanaf zijn tijd als gymnasiumleerling schrijft hij gedichten (hij wint er op school een prijs mee), dat is ook het geval als hij in de jaren '60 student klassieke talen en letteren in Oxford is. De jonge Gerard is gevoelig voor schoonheid en tevens diep religieus. In Oxford komt hij onder de invloed van de 'The Oxford Movement' - een beweging onder intellectuelen die binnen de anglicaanse kerk de idealen van de hoogkerkelijke en - liturgische 'High Church' nastreven. Als gevolg van de wet (uit 1829) die het mogelijk maakt dat de Engelse rooms-katholieken weer openbare ambten bekleden en de Oxford Movement ontstaat een golf van bekeringen tot het rooms-katholicisme, wat ook leidt tot het weer stichten van kloosters. 'Er heerste een geëxalteerde sfeer, zowel in religieus als artistiek opzicht' (Bronzwaer, 1984: 10). John Henry Newman, een van de leiders van de Oxford Movement, wordt in 1845 rooms-katholiek. In 1866 neemt hij Gerard Hopkins op als dopeling in de kerk. Deze overgang naar het rooms-katholicisme vervreemdt hem van zijn ouders. Newman (later kardinaal) is een aantal jaren zijn geestelijk raadsman en moedigt hem aan toe te treden tot de Jezuïetenorde. 'Het lijkt er op dat hij, bij zijn keuze voor ascese en priesterschap, toch geen definitieve afstand heeft kunnen doen van de cultus van het schone' (Bronzwaer, t.a.p.). Die tweeslachtigheid heeft zijn hele leven een rol gespeeld, met soms weinig spanning tussen deze polen, maar soms ook leidend tot gevoelens van verscheurdheid. De eerste jaren bij de Jezuïeten is hij gelukkig. Tijdens de twee jaren als novice wordt hij intensief gevormd door de 'Geestelijke Oefeningen' van Ignatius van Loyola. De jaren dat hij filosofie studeert zijn van grote invloed geweest, ook op zijn denken en dichterschap, met name zijn kennismaking met het werk van de middeleeuwse denker en franciscaan John Duns Scotus. Bij het bespreken van de gedichten komen we daar nog op terug. In de drie jaar dat hij in het Jezuïetencollege van St. Beuno in Noord Wales theologie studeert ontstaat een reeks prachtige natuurgedichten 'die gestalte geven aan zowel de poëtica als aan de theologie die hij inmiddels tot de zijne heeft gemaakt. Sterker nog, juist deze gedichten laten zien dat poëtica en theologie voor hem één en hetzelfde zijn geworden' (Bronzwaer, 1984: 12). De 'empirical beauties' in de schepping, klein en groot, worden daarbij nooit uit het oog verloren.

Tijdens deze overheersend gelukkige jaren in Wales zijn er ook schaduwzijden, die verband houden met zijn zwakke gezondheid en het niet optimale verloop van zijn studie. Dat laatste zou ook verband kunnen houden met de moeite die zijn superieuren hebben met zijn belangstelling voor Duns Scotus. Binnen de Jezuïetenorde is dat 'not

done', daarbinnen geldt de oriëntatie op Thomas van Aquino als normatief (zie verderop).

Na zijn priesterwijding in 1877 wordt Hopkins op verschillende plaatsen ingezet, als parochiepriester (onder andere in achterbuurten van Liverpool en Glasgow) en als docent, waaronder als hoogleraar klassieke talen in Ierland. Hij komt in een ernstige geestelijke crisis, door 'het conflict tussen de estheet en de priester, tussen de enthousiaste zanger van de schoonheid der schepping en de met een zwakke gezondheid tobende zwoeger, die in zijn artistieke en intellectuele ambities gefrusteerd wordt .... Hij voelt zich volkomen eenzaam en letterlijk van God verlaten en schrijft een aantal gedichten die het karakter hebben van klaagpsalmen.' (Bronzwaer, l.a.p.). Op 8 juni 1899 wordt tyfus hem fataal.

In 1918 komt een eerste uitgave van de gedichten van Hopkins tot stand, die weinig aandacht trekt. In 1930 verschijnt een tweede druk, die inslaat als een bom en tot de erkenning van de grootheid van Hopkins' poëzie leidt, als een van de meest markante 'moderne' dichters. Ook zijn overige werk -preken, dagboeken, devotionele geschriften en brieven worden uitgegeven (een bloemlezing uit Hopkins' werk is: Thornton & Varenne, 2003). Buiten academische kringen krijgt het werk van Hopkins in Nederland en Vlaanderen echter weinig aandacht.

Bronzwaer wijst erop dat volgens Hopkins zelf zijn gedichten eigenlijk hardop voorgedragen moeten worden, 'zij waren geschreven voor het oor, niet voor het oog'. Er is dan ook een grote rijkdom aan klankeffecten bij hem aan te treffen. Bronzwaer acht het waarschijnlijk dat de Keltische poëzie, waarmee Hopkins tijdens zijn verblijf in Wales kennismakte, daarop van invloed geweest is. Ook bij het interne ritme van de gedichten is hij eigenzinnig: los van de lengte van de dichtregels bevatten deze een vast (vaak vier) aantal beklemtoonde lettergrepen of woorden met één lettergreep. Om bij genoemde ervaringen met de Keltische traditie te blijven: Ian Bradley, kenner van de keltisch-christelijke spiritualiteit, citeert ook uit 'Gods Grandeur' (Bradley, 1997: 55) en zegt daarover: 'Evenals Gerard Manley Hopkins voelden de Kelten, dat 'de wereld overladen is met de grootsheid van God'² 'Hopkins was bij uitstek de dichter die de taal soms bijna uit haar voegen rukte om haar maximale uitdrukingskracht af te dwingen', Bronzwaer, p. 13). Zijn gedichten zijn daardoor zeer evocatief, en moeilijk te vertalen in het Nederlands.

The Grandeur of God

In februari 1877, Hopkins verblijft dan in Wales, schrijft hij de eerste versie van 'Gods Grandeur'. Het is het eerste van de tien natuursonnetten die hij zal schrijven, alle datzelfde jaar.

God's Grandeur

The world is charged with the grandeur of God.
It will flame out, like shining from shook foil;
It gathers to a greatness, like the ooze of oil
Crushed. Why do men then now not reckon his rod?
Generations have trod, have trod, have trod;
And all is seared with trade; bleared, smeared with toil;

² In de oorspronkelijke, Engelstalige versie van het boek van Bradley - *The Celtic Way* (London, 1993) wordt deze zin van Hopkins letterlijk aangehaald, die besluit met '..... charged with the grandeur of God.

And wears man's smudge, and shares man's smell: the soil
Is bare now, nor can foot feel, being shod.

And for all this, nature is never spent;
There lives the dearest freshness deep down things;
And though the last lights off the black West went
Oh, morning, at the brown brink eastward, springs -
Because the Holy Ghost over the bent
World broods with warm breast and with ah! bright wings.

De wereld is beladen met God's pracht.
Zij vlamt als van bewogen spiegels 't licht,
zij zwelt als olie onder zwaar gewicht
geperst. Hoe kunt gij blind zijn voor die macht?

Geslachten gingen er voorbij, voort, voort.
Alles besmeurde hun gesjacher, alles schond
hun vuil, deelt in hun zweet en stank, de grond
nu naakt, heeft geen beschoeide voet bekoord.

Doch niettemin: natuur blijft overvloed.
Lieflijkste koelte leeft diep in elk ding
en breekt in 't westen dof de laatste gloed,

o, ochtendlicht springt op in 't oosten klaar:
de Heilige Geest broedt op de wereldring
Met warme borst en o! hel vleugelpaar.

Vertaald door Gabriël Smit

Toelichting

Om dit gedicht te kunnen begrijpen zijn twee begrippen die Hopkins formuleerde van belang:

- 'inscape'- waarmee hij de innerlijke, wezenlijke vorm van elk individuele ding bedoelt;

- 'instress'- dat betrekking heeft op de energie, waardoor alle dingen in stand gehouden worden én op de kracht of invloed die een ding uitoefent op de geest van wie het waarneemt.

Deze door Hopkins ontwikkelde concepten komen sterk overeen met die van Duns Scotus. Deze was van oordeel dat de menselijke geest via de zintuigen directe kennis kan verkrijgen van concrete objecten. Wij kennen een bepaald boom niet alleen als 'boom', of - specifiek - als 'eik', maar hebben een intuïtieve toegang tot deze bijzondere, afzonderlijke boom, die zijn eigen, onvervreembare wezen is. Duns Scotus noemde dit de *ditheid* (*haecceitas*) van de individuele dingen.³

'Het denken van Duns Scotus is .. door de nadruk op het *bijzondere* en *concrete* voor Hopkins' artistieke ontwikkeling van groot belang geweest' (Bronzwaer, p. 11). Het gaat bij 'inscape' en 'instress' om 'een esthetiek van het verschil': schoonheid is identiek met individualiteit en contrast, omdat elk ding zijn wezen openbaart doordat het verschilt van de dingen er omheen. Deze begrippen kregen vervolgens een religieuze dimensie. *Instress* werd in verband gebracht met Gods scheppende energie

³ Dit in onderscheid van de 'watheid' (*quiditas*) van de dingen: datgene waarin zij overeenkomen met andere zaken, uitgedrukt in algemene begrippen.

en *inscape* verwijst naar Gods aanwezigheid *in* de schepping, want het is het individuele wezen dat door de Schepper aan het ding verleend is. Dit kan begrepen worden vanuit de vleeswording van het goddelijk wezen, in Christus, als symbool en teken van de *inscape* van al het geschapene en 'prototype' van de mens.

Duns Scotus was een belangrijke theologische tegenspeler van Thomas van Aquino. Zo leerde Scotus dat de incarnatie ook plaatsgevonden zou hebben als Adam niet gezondigd had. De menswording van God in Christus was dus niet alleen een daad van verlossing, maar ook een daad van liefde. De schepping zou ook voor de Schepper zo schoon en aantrekkelijk zijn, dat deze er, in vleesgeworden vorm, zelf deel aan wilde hebben. 'Hopkins' affirmatieve houding tegenover de natuur vond in deze leer een belangrijke ruggensteun' (Bronzwaer, p. 70 en 71). Zijn houding tegenover de natuur is eerder franciscaans, dan ignatiaans te noemen (Bronzwaer, p. 38).⁴ Maar er is ook een relatie tussen deze affirmatieve houding en de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola, die Hopkins dagelijks overdacht. Hij las daarin: 'Het tweede punt is, te overwegen hoe God in zijn schepselen woont: in de elementen door hen bestaan te verlenen; in de planten door hen te doen groeien; in de dieren door hen gewaarwordingen te geven; in de mensen door hen begrip te geven, en dus in mij door mij bestaan, leven, gewaarwordingen te geven en mij te doen begrijpen; zo tevens van mij een tempel te maken, aangezien ik geschapen ben naar de gelijkenis en het beeld van zijn Goddelijke Majesteit'. (tot zover het citaat uit de *Excercitia Spiritualia*, zie Bronzwaer, p. 39). Hopkins tekende daarbij aan: 'Alle dingen zijn **daarom** geladen met liefde, zijn geladen met God.... (accent KB; zie de rest van het citaat in de inleiding van dit stuk).

Het 'charged' in de eerste regel van het gedicht verwijst naar een elektrische lading.. Dat geldt ook voor geschud goudfolie, dat een effect als van bliksemschichten heeft. Het beeld van de geperste olie drukt ook Gods immanentie in de schepping uit en verwijst tevens naar de zalving van koningen en priesters in het Oude Testament. 'Shine out' komt uit de *Excercitia*, waarin aangegeven staat dat (de liefde voor) God moet *uitschijnen* in mijn daden.

'Waar de natuur bedreigd wordt door urbanisatie en industrialisatie, zoals in het Victoriaanse Engeland, laten die elementen in de schepping die de mens afhouden van zijn opdracht, namelijk God te prijzen en te dienen, zich al te gemakkelijk localiseren. De natuur komt in een dualistische tegenstelling te staan tot de stad, de fabriek, de verpauperde arbeiderswijk' (Bronzwaer, p. 39).

Ondanks het door de mensen veroorzaakte bederf van de schepping, is er volgens de eerste twee regels van de laatste zes regels (het 'sestet') niettemin, diep verborgen in elk ding, een lieflijke koelte aanwezig (regel 10 en 11). Deze wordt aangeduid met beelden als een zonsopgang en de Heilige Geest, die als een vogel op de schepping broedt, c.q. de schepping bewaart. Dit laatste beeld is bekend in de christelijke traditie, bijv. bij Augustinus.

Mensenvoeten komen in twee betekenissen aan de orde: ongevoelige (geschoeide) voeten die de aarde vertrappen en ongeschoeide, gevoelige voeten, in contact met de dingen van de natuur.

Pied beauty - gevlekte pracht

Glory be to God for dappled things -

⁴ Van een belangrijke christelijke spirituele auteur uit de 20e eeuw, de trappisten-monnik Thomas Merton, wordt ook gezegd dat hij 'een franciscaanse ziel' had (Deignan, 2003: 26-29).

For skies of couple-colour as a brinded cow;
 For rose-moles all in stipple upon trout that swim;
 Fresh-firecoal chestnut-falls; finches wings;
 Landscape plotted and pieced - fold, fallow, and plough
 and all trades, their gear and tackle and trim.

All things counter, original, spare, strange;
 Whatever is fickle, freckled (who knows how?)
 With swift, slow; sweet, sour; adazzle, dim;
 He fathers forth whose beauty is past change:
 Praise him

Gevlekte pracht

Glorie zij God voor bontigheid,
 voor hemelen, marmerend als koeiehid;
 voor bloemsproetjes uitgestippeld op vlugge forellen;
 vers vonkgepofst kastanje-herfstlicht; vinkvlerk; wijd
 landschap siergekaveld: eg-ploeg-braak geruit;
 en alle beroepen, hun gerei, tuig, toestellen.

Ieder net anders, zeldzaam, eigenaardig ding;
 alles wat grillig uitschuift (en wie weet hoe uit?)
 in snel, sloom; zoet, zuur; hel, gedoofd;
 Hij vadert voort boven verandering:
 Hij zij geloofd.

Vertaald door Leo Vroman

Toelichting

In dit gedicht ziet Hopkins overal vlekken en stippels, op verschillende schaalniveaus, van stippels op vlekken op vissen tot en met wolkenluchten. Vijf jaar voordat hij dit gedicht schreef noteerde hij bijvoorbeeld tijdens een verblijf op het eiland Man in zijn dagboek: 'Het landschap is kaal en je ziet de valleien en heuvelflanken in vlakken gekleurd (*plotted and painted*) door de vierkante akkers'. In zijn dagboeken zijn tevens gedetailleerde beschrijvingen van wolkenluchten te vinden, soms vergezeld van eenvoudige tekeningen. Het dagboekgedeelte waarin systematisch aandacht wordt gegeven aan het weer en de wolkenluchten begint met de zinnen: 'The spring weather began with March about. I have been watching clouds this spring and evaporation' (zie Thornton & Varenne, 2003, p. 69, e.v.).

Pied Beauty is door commentatoren wel getypeerd als een franciscaans gedicht, de diepe vreugde over de schoonheid van de schepping is evident. Anderen noemen het eerder ignatiaans, omdat volgens Ignatius alles op aarde geschapen is om de mens te helpen het doel te bereiken waartoe hij geroepen is: de lofprijzing van God. Het sonnet begint en eindigt daarmee. Het is overigens qua vorm niet echt een sonnet. Vergeleken met *God's Grandeur* is er minder dualisme tussen de natuur en het werk van moderne mensen (industrialisatie en verstedelijking en de vervuiling en natuurvernietiging als gevolg daarvan). De '*trades*' van de mens - hun '*gerei, tuig en toestellen*' - dragen ook bij aan de schoonheid van de schepping.

De schoonheid van het geschapene wordt ook hier voorgesteld als '*concordia discors*', als eenheid in verscheidenheid, als schoonheid dank zij tegenstelling. Daarin zien we weer de invloed van Duns Scotus. Alles is hier '*dappled*'. In de klanken van het gedicht is dat te horen, met name in de alliteraties op '*dappled*': couple, stipple, tackle,

etc.

Hopkins onderscheidt *diatonische* en *chromatische* schoonheid, termen die oorspronkelijk aan de muzikleer ontleend zijn, maar die Hopkins vanuit de esthetische kleurenleer ontwikkelt. Schoonheid kan ervaren worden als kleuren geleidelijk in elkaar overgaan (chromatisch), maar ook als ze in tegenstelling tot elkaar voorkomen (diatonisch). Hopkins had, geheel in de geest van Duns Scotus, een voorkeur voor de laatste. 'Juist door de afzonderlijke schoonheid van elk geschapen ding kennen wij de schepping. Zie wat dat betreft ook 'de beroemdste zin uit Hopkins' dagboek' (aldus Bronzwaer): 'I do not think I have ever seen anything more beautiful than the bluebell I have been looking at. I know the beauty of our Lord by it' (12 mei, 1870; zie het complete citaat over de bluebell in het dagboek, met zijn vele details, bij Thornton & Varenne, 2003, p.68 en 69).

'De voorkeur voor het diatonische in de schepping werd voor de *Jezuïet* Hopkins echter problematisch: er ontstond, na zijn intrede in de Sociëteit, een conflict tussen de esthetica van het *afzonderlijke*, dat wat *counter* en *strange* was, en de eis van conformiteit en uniformiteit, van onderwerping aan hiërarchie, van discipline en gehoorzaamheid, die onvermijdelijk met deze levenskeus verbonden was' (Bronzwaer, p. 72).

Het werkwoord '*fathers-forth*' in de laatste regel verwoordt de blijvende betrokkenheid van de schepper op Zijn schepping, in tegenstelling tot het deïsme. Bronzwaer zegt over het woord '*change*' in die laatste zin: 'Change is zonder twijfel Hopkins' term voor de evolutie van Darwin.' (Bronzwaer, p. 73).

As Kingfishers catch fire

As Kingfishers catch fire, dragonflies draw flame;
 As tumbled over rim in roundy wells
 Stones ring; like each tucked string tells, each hung bell's
 Bow swung finds tongue to fling out broad its name;
 Each mortal thing does one thing and the same:
 Deals out that being indoors each one dwells;
 Selves - goes itself; *myself* it speaks and spells,
 Crying *What I do is me: for that I came*

I say more: the just man justices;
 Keeps grace: that keeps all his goings graces;
 Acts in God's eye what in God's eye he is -
 Christ. For Christ plays in ten thousand places,
 Lovely in limbs, and lovely in eyes not his
 To the Father through the features of men's faces.

IJsvogels vangen vuur

IJsvogels vangen vuur, libellen sprankelen vlam;
 stenen tuimelen over de bronrand en wild gestegen
 golven stuiven: getokkelde snaren trillen; allerwegen
 zingt klokkenklank uit waar zij haar oorsprong nam.

Elk sterfelijk ding verricht dit, ieder ogenblik:
 drukt uit wat het omgrenst aan heimelijk hijgen,
 het zelft, bevestigt zich, spreekt, spelt zijn eigen
 bewegen: 'Ik ben het, ik. Om dit te doen kwam ik.'

Meer: de rechtvaardige handelt rechtvaardig,
koestert genade, kiest zijn wegen alle genadig,
doet voor Gods oog wat in Gods oog hij is:

Christus, - want Christus doet duizend keer lichten
lieflijk in leden en ogen, de zijne niet, wat Hij is
en glanst naar de Vader op in der mensen gezichten.

Vertaald door Gabriël Smit

Toelichting

De globale opbouw van dit zeer complexe gedicht is als volgt:

-Het eerste kwatrijn van het sonnet drukt op een poëtische wijze uit wat Hopkins later in zijn meditatie over de Exercitia schrijft en dat in dit stuk al enkele keren geciteerd werd: 'Alle dingen zijn geladen met liefde, met God....' etc.

-Het 'sestet, heeft als hoofgedachte dat God, door zijn genade, het scheepsel tot het doel van zijn bestaan voert – Christus is mij en ik ben Christus.

-Het tweede kwatrijn herformuleert in beeldloze termen wat in het eerste kwatrijn beeldend gezegd is en vormt tevens een overgang naar het sestet.

Hoofdgedachte van het gedicht is dat het wezen van elk geschapen ding is te *doen* wat het *is*: ijsvogels en libellen weerkaatsen licht, andere dingen geven geluid. Hun activiteit *is* hun wezen. Zelfs voor de Schepper geldt: God *is* scheppen. In het scheepsel vindt God zijn vervulling. De Incarnatie, Christus, is ideaal- of prototype van al het geschapene. Als de mens zijn diepste wezen realiseert wordt hij één met Christus, handelt als Christus: 'Christ *plays* in ten thousand places' – 'spel' is ook een vreugdevol iets.

Dit sluit weer sterk aan bij Duns Scotus, maar meer nog bij de lofpsalmen, zoals psalm 148, en de brief van Paulus aan de Efeziërs: 'Wij zijn Gods werk, geschapen in Jezus Christus, om in ons leven de goede werken te doen die God voor ons al bereid heeft' (Ef.2: 10). 'De schoonheid van het geschapene drukt in zijn totaliteit niets anders uit dan de volmaaktheid van Christus. De mens, wanneer hij *keeps grace* of in genade leeft, nadert zelf tot Christus, *is* Christus ... Christus handelt in hem' (Bronzwaer, p. 105).

Het *selves* in regel 7 is een werkwoord – *to selve* – 'hiertoe ben ik gekomen'. Dit is een verwijzing naar het woord van Jezus in Johannes 18, vers 37: 'Hiertoe ben ik geboren en hiertoe ben ik in de wereld gekomen'. Theo de Boer (de Boer, 1989: 90 en 91) wijst erop dat het 'zelven' in het gedicht van Hopkins steeds een vorm van antwoorden is: ijsvogel en libelle *weerspiegelen* het licht, de klok en de snaar worden aangeslagen en je hoort hun *weerklink*, de steen is hoorbaar als hij ketst. Het is steeds de weerklink en weerschijn van iets of iemand Anders. Dan doet het 'waartoe het gekomen is'. Het *zelven* is steeds een relationeel of 'antwoordelijk' *zelven*. Dat geldt ook voor de mens. De slotconclusie van het tweede kwatrijn – *What I do is me* – vat dit samen.

In het sestet wordt dat verder geconcretiseerd in *justice* als werkwoord: zich aan de genade houden (*to keep grace*) en gerechtigheid doen. 'De genade maakt de gangen van degene die gerechtigheid liefheeft tot gratie ..... De rechtvaardige doet niet wat God hem beveelt, maar wat hij in Gods oog reeds is. Zo "speelt" Christus in de leden en gelaatstreken van mensen. In de mensenwereld mogen we duidelijker zien wat genade en rechtvaardigheid is dan in de natuur, omgekeerd laat de natuur zien hoe de genade, tot natuur geworden, in wezen gratie is' (de Boer, 1989: 91). *Lovely in limbs*

verwijst naar de eenheid in Christus zoals de Efezenbrief die beschrijft.

Theo de Boer wijst erop dat de natuur voor ons mensen twee aangezichten heeft: 'Er is een natuur die draagt, maar er is ook een natuur die dreigt⁵ .... Een theologie van de natuur die niet de onbarmhartigheid en onverschilligheid in de natuur wil vergoddelijken moet een keuze maken. Voor een theologie die uitgaat van Gods openbaring in Christus' geldt: De natuur, niet God heeft twee aangezichten ..... Hoe kan God, die wij als Heer van de schepping belijden en die zijn heerlijkheid in knechtgestalte openbaart, hoe kan die God de Heer van de natuur zijn? Hoe kunnen wij een beeld of teken van Hem ervaren in de natuur?' (p. 92).⁶ Met de 'oplossing' dat de natuur niets met God te maken heeft, god-loos is kunnen we geen vrede hebben. Maar ook niet met de 'oplossing' dat God alleen met de positieve kant van de natuur te maken heeft. Om een vergelijking met de mensenwereld te maken: ook daar zie je dezelfde dualiteit, ook daar zijn destructieve krachten werkzaam. Die krachten kunnen ten goede gekeerd worden, agressie kan in getransformeerde vorm bijvoorbeeld in dienst van de vrede gesteld worden. Zou je niet kunnen zeggen dat 'zwakke krachten' ook en zelfs in de evolutie tegen sterke krachten in werkzaam kunnen zijn – bijv. dat orde ontstaat tegen de entropie in? Hier wordt de weg van de meeste weerstand gekozen, orde wordt op chaosmachten bevochten, kracht 'wordt in zwakheid volbracht'. Er zijn vormen van natuurtheologie die alleen de mooie en niet de bedreigende kanten van de natuur zien. De Boer noemt dat 'toeristentheologie'. Bloemen zijn in hun broosheid beeld van het menselijk bestaan (zie bijv. Psalm 103). Maar er is meer. Volgens Theo de Boer kunnen we in bloemen ook verwantschap in schoonheid en kwetsbaarheid zien. 'Gravend in ons gevoel voor de natuur ontdekken we dat dit veel dieper gaat dan een zich vermeien in schoonheid of een huiveren in vrees en ontzag. Het is gegrond in verbondenheid' (de Boer, p. 95). Dit ligt waarschijnlijk heel dicht bij het voelen en denken van Hopkins in 'As kingfishers catch fire'.

De Boer suggereert een relatie tussen het denken van Hopkins en de 'kosmische Christus' van de Kolossensenbrief in het Nieuwe Testament.⁷

Bronzwaer noemt dit gedicht 'een sleutel tot Hopkins' werk' (Bronzwaer, p. 110).

5 Theologische beschouwingen over die tweeslachtigheid van de natuur zijn o.a. te vinden in.: Segaar, e.a. (1962) en van Erkelens (1989)(red.).

6 In de tweede eeuw na Christus worstelde Marcion met de verhouding tussen een onbarmhartige schepping en een liefdevolle God. Hij bracht een scheiding aan tussen de onvolmaakte schepping, gemaakt door een lagere demiurg (de God van het Oude Testament) en de God en Vader van Jezus Christus. De kerk heeft Marcion als ketter veroordeeld. Zie over Marcion, kort: Neven, 1989, p. 7 – 9

7 Het is opvallend dat Bronzwaer in zijn toelichting bij de gedichten van Hopkins dit verband nergens ter sprake brengt, terwijl dat wel voor de hand zou liggen. De reeds geciteerde pionier van de ecologische theologie, Joseph Sittler, hield tijdens de conferentie van de Wereldraad van Kerken in New Delhi (1961), die als titel had 'Called to Unity', een rede met dezelfde titel, (opgenomen in Bouma – Prediger & Bakken, 2000) waarin hij de kosmische christologie van de Kolossensenbrief als uitgangspunt neemt. In deze rede spreekt hij ook over 'The split between grace and nature in Western thought', waarbij hij als 'a seldom heard voice that celebrates the world as a God-haunted house' *Gods grandeur* van Hopkins in zijn geheel citeert.

Zie over Sittler en de kosmische Christus ook: Honig, 1968 en van Bavel, 1980.

Drie ecologische theologen en Hopkins

Hier wordt voor drie ecologische theologen beschreven wat Hopkins voor hen betekent. Relatief kort voor Steven Bouma – Prediger en Paul Santmire en wat langer voor Sally McFague.

Steven Bouma – Prediger

Op de laatste bladzijde van zijn boek (Bouma – Prediger, 1995) – een zoektocht naar een bijbels gefundeerde 'groene theologie' – stelt Bouma – Prediger dat natuur- en milieubehoud ('conservation') dat dieper steekt dan het alleen veiligstellen van belangen van mensen, niet mogelijk is zonder liefde, zonder gevoel voor en begrip van de levensgemeenschap van 'rotsen en bodem, planten en dieren', waarvan wij mensen deel uitmaken'. Zo'n houding van verwondering en zorg vereist daarom een directe omgang met onze niet – menselijke naasten. Als die liefde ontbreekt 'we will continue to rape, pillage, and plunder the earth' ..... Gerard Manley Hopkins' poem *Gods Grandeur* is an eloquent expression of a love for things natural rooted in an understanding of the natural world and the creation of a loving God'. Waarna het complete gedicht geciteerd wordt.

Al eerder in zijn boek toont de auteur indirect en impliciet zijn verwantschap met Hopkins. In het laatste hoofdstuk van zijn boek, met de titel 'Toward a Christian ecological theology', formuleert hij de conclusies van zijn onderzoek van de visies van Radford-Ruether, Moltmann en Sittler. Hij doet dat voor respectievelijk de antropologie, ontologie en theologie. Het stuk over de ontologie heeft als titel 'The responsiveness of creation'. De conclusie luidt: 'an adequate Christian ecological theology must take more seriously the responsiveness of creation. That is to say, the common view of the natural world as essentially autonomous and unresponsive --as 'nature'-- must be replaced by a perspective in which the natural world is seen as grace-full and response-able. All creation is place of grace. And all creatures respond to the call of God to be and to become, each in their creature-specific way' (p. 281). Dit sluit sterk aan bij wat hierboven geschreven werd over 'antwoordelijkheid' bij de toeliching van 'As kingfishers catch fire' .

H. Paul Santmire

In zijn boek *Nature reborn* (Santmire, 2000), beschrijft Santmire de potentie van 'the Christian story' als 'hope-filled affirmation of a new heaven and a new earth', in het licht van de milieucrisis. Het laatste hoofdstuk gaat over het handelen van christenen: 'Reliving the story ethically', met als ondertitel: 'A personal statement of nature reborn'. Het komt nu op daden aan: 'The story we tell means nothing .... if it does not change lives in the community of faith that treasures the story' (p. 116). Hij schrijft vanuit zijn positie als welvarend Amerikaanse christen in de 21e eeuw, ook als iemand die ruim 30 jaar geworsteld heeft met de theologie van de natuur. Hij hoopt op 'the rebirth of the church's life with nature', een gemeenschap 'die de weg van het kruis gaat en wordt gedreven door de kracht van de opstanding', een 'martyr church'. Hoe zal zo'n 'martyr church' in een tijd als de onze de natuur liefhebben? In elk geval door stem te geven aan wat geen stem mag hebben: alle schepselen van de natuur 'who have no choice in human affairs' En dat 'in a holy rage against the plundering of the planet's God-given bounty, in the name of the voiceless creatures of this earth and on behalf of generations yet to be born'. Dat mondt uit in vier 'roepingen' voor de christelijke gemeente, die kort worden beschreven:

1. The calling to cooperate with nature righteously
2. The calling to care for nature sensitively
3. The calling to wonder at nature blessedly
4. The calling to anticipate the reign of God joyfully.

Bij de derde roeping komt Hopkins ter sprake. Verwondering is hier het kernwoord, zoals ook psalmen (zoals psalm 104 en 29) die uitdrukken.

'It is time for all of us martyr Christians who "have trod, have trod, have trod" with everyone else, as Gerard Manley Hopkins knew so well, who have existed in a world where "all is seared with trade; bleared, smeared with toil", to hear the voice of the One to whom Hopkins devoted his life: "consider the lilies of the field, how they grow; they neither toil or spin", and to know that "even Solomon in all his glory was not clothed like one of these" (Math. 6: 28f.). It is time for all of us, martyr Christians to stand in wonder even before the specter of our wretched cities, to see their soot, their desolate parks, their crumbling bridges, and to hear their groaning in travail⁸, yet to marvel, knowing with Hopkins' "God's Grandeur". Waarop de laatste zes regels van dat gedicht worden geciteerd.

Sally McFague

McFague is een theoloog van het Woord. Daarin is zij beïnvloed door Karl Barth. Zij wil over God spreken ten overstaan van de maatschappelijke, culturele en persoonlijke situatie waarin mensen leven. Dat betekent ook dat het spreken over God niet statisch kan zijn, maar van steeds andere beelden gebruik moet maken. Zij positioneert zich als feministisch en ecologisch (ecofeministisch)⁹ theoloog. Zij probeert recht te doen aan zowel de profetische traditie (waarin er discontinuïteit is tussen God en wereld) als de sacramentele traditie (met de nadruk op continuïteit). Haar theologie wordt *panentheïstisch* genoemd, waarbij God zowel transcendent (al wat bestaat is *in* God) als immanent is, door de Vleeswording in Christus en de inwoning van de Heilige Geest. Haar tot nu toe laatstverschenen boek heeft betrekking op de klimaatcrisis (McFague, 2008). Het laatste hoofdstuk van dat boek heeft als titel 'The dearest freshness deep down things: the Holy Spirit and climate change'. Het eerste deel van deze titel is een citaat uit 'God's Grandeur' van Hopkins, en wel de tiende regel daarvan. Het complete gedicht wordt aan het begin van dit hoofdstuk geciteerd. Zij noemt dit gedicht kortweg 'een gedicht over de Heilige Geest' (p. 160). Zij kiest dit gedicht, omdat Hopkins daar uitdrukking geeft aan een visie op God en de wereld 'in which each and every iota of creation shines with some aspect of divine glory'. Maar deze glorie Gods verbleekt voor ons mensen 'in the last lights of a dark Western culture'. De hoop voor 'het wereldrond' ligt niet in de herstelvermogens van de natuur zelf, maar rust 'in the warm breast and bright wings of the Holy Ghost. God's power of motherly brooding that hovered over the chaotic waters at creation is still with us in the bright, rising wings of each morning. In this poem we have an argument for, a confession of hope'. Het gedicht getuigt ervan dat, hoe slecht het ook met de dingen

8 'Travail' = barensged. Dit is een verwijzing naar Romeinen 8: 22, waar Paulus schrijft over de schepping, die kreunt in barensged, in de hoop op verlossing. Santmire schreef een boek met de titel 'The travail of nature' (Santmire, 1985), waarin hij 'de barensged van de natuur' op twee niveaus beschrijft: de concrete noodsituatie waarin de natuur zich bevindt en de dubbelzinnige houding tegenover de natuur in de christelijke traditie, c.q. theologie.

9 Het ecofemisme is een stroming in de milieuwetenschap en in de theologie. Enkele andere theologische auteurs op dit terrein zijn Rosemary Radford Ruether en Anne Primavesi.

gaat, er toch hoop is, omdat 'the power of life and love that was at the beginning of creation is with us still as our source and savior'.

Het sestet van het gedicht zou volgens haar niet sterker, intiemer of hoopvoller kunnen zijn dan het nu is. McFague houdt er rekening mee dat de zwartste scenario's van de klimaatverandering werkelijkheid kunnen worden. Maar onze bedreigde wereld is nochtans 'the place where divine love is incubating new life after the terrible destruction we have brought [nu al, KB] to our planet. Like a mother bird tucking the new life under her own body and earnestly protecting it, God sustains and renews us, *no matter what*.... We do not deserve this; we could not have expected it; we can scarcely believe it, but it is the one thing necessary as we face up to climate change and the needed changes in our behavior. Surely, this image of God is the one for our time. ... We now know that the climate change, which will affect every plant, animal and person on earth, is the most serious crisis of the twenty-first century'. De illusie dat wij, zoals wij in de rijke delen van onze wereld leven, de planeet kunnen 'managen' is doorgeprikt. 'We must undergo the deepest of all conversions, the conversion from egocentrism to theocentrism, a conversion to what we truly are: reflections of God, as is everything in nature. The only difference between us and the rest of creation is that the others reflect God, tell of God, simply by being, whereas we must *will* that it be so. We must desire to be what we truly are – made in the image of God and thus able to live justly and sustainably on earth with all other creatures.' In welke richting die bekering zou moeten gaan heeft zij eerder in het hoofdstuk over economie al geschetst.

Hopkins geeft in zijn gedicht uiting aan een sacramentele religieuze sensibiliteit, vanuit zijn geloof dat de wereld *in* God leeft. Wij mensen hebben een keus: in de werkelijkheid te leven, in en voor God, of in en voor onszelf te leven, buiten de werkelijkheid. 'We have the choice *to live a lie*, to live what we not meant to be, in and for ourselves.' Het beeld (en de ervaring) dat de wereld in God is, is de grond van onze hoop..... 'Curiously, this faith, not in ourselves, but in God, can free us to live lives of radical change. Perhaps it is the only way that can. We do not rely on such hope as a way to escape from personal responsibility - "Let God do it" - but rather this hope frees us from the pressure of outcomes so that we can add our best efforts to the task at hand.'

Als we de ontkenning van de ernst van de klimaatcrisis overwinnen en de verantwoordelijkheid ervoor aanvaarden, staan we voor de mogelijkheid van een verlamme wanhoop – gezien de ernst en complexiteit van de problemen. Hopkins – en het Christelijk geloof – zeggen dat we niet moeten wanhopen. 'God "keeps" all things, a new morning springs, the resurrection occurs. In the worst of times, people often say, "All we have is God". Indeed. Here "God" is the thread of hope that desperate people hold on to. God is that scrap of life and goodness still in us. God is what keeps us from giving up. God is not a being, but whatever life or love there is, no matter how small. We hold on to whatever shred of hope is left. It is very small indeed sometimes – but it is enough. "Because the Holy Ghost over the bent/ World broods with warm breast and with ah! bright wings." '.

Tot zover dan enkele fragmenten uit dit hoofdstuk.

Slot

Met dit stuk heb ik niet meer pretentie, dan wat dingen van en over de gedichten van Gerard Manley Hopkins bijeen te brengen, op zo'n manier dat ook andere lezers er wellicht iets aan kunnen hebben. Het is beslist geen bijdrage aan systematisch onderzoek naar de Hopkins-receptie in de ecologische theologie, of iets wat daarop lijkt. De drie theologen die in de vorige paragraaf aan het woord kwamen hebben elk op hun manier op Hopkins gereageerd, vanuit verschillende contexten. Alle Amerikaanse protestant¹⁰, maar van verschillende pluimage. Om ze kort te typeren (in het besef dat etiketten altijd tekort schieten om mensen te beschrijven): een orthodoxe calvinist met evangelicale inslag (Steve Bouma), een lutheraan van midden-orthodoxe snit met veel aandacht voor klassieke christelijke theologie (Paul Santmire), een tamelijk vrijzinnige feministe (Sally McFague). Hun lezerspubliek zal verschillen, maar elkaar soms ook overlappen. Ze zijn alle geboeid door gedichten van de Jezuïet Gerard Manley Hopkins. Ze hebben ook gemeenschappelijk dat zij natuurbeleving waardevol vinden voor christelijk geloven en daar ook persoonlijk vorm aan geven. Sally McFague refereert daar regelmatig aan in haar boeken (in het bijzonder in McFague, 1997b), met ruim aandacht voor natuurbeleving in de stad. Haar klimaatboek (McFague, 2008) heeft ook een hoofdstuk over 'urban ecotheology', omdat nu eenmaal meer dan de helft van de wereldbevolking in steden woont en het gevaar van vervreemding van de natuurlijke bronnen van ons bestaan (fysiek, psychisch en spiritueel) daar het grootst is. Paul Santmire refereert in 'Nature reborn' ook aan persoonlijke natuurbeleving. Dat geldt niet voor het boek van Steve Bouma, maar bij een proefschrift ligt dat ook minder voor de hand. Als professor voor ecologische theologie en ethiek aan Hope College (Holland, Michigan) gaat hij als onderdeel van de studie wel met studenten de natuur in, in de vorm van 'backpacking' en kanotochten. Op geen van de drie is ons inziens van toepassing dat ze 'toeristentheologie' bedrijven.

De link tussen natuurbeleving en geloven is voor mij persoonlijk datgene dat mij boeit in de gedichten van Gerard Manley Hopkins, die in dit stuk centraal staan.¹¹

Hoevelaken, mei 2009

Kees Both

both0207@planet.nl

---

10 Ik houd me zeer aanbevolen voor verwijzingen naar Rooms-Katholieke theologen die in het kader van ecologische theologie aan het werk van Hopkins refereren.

11 Zie over dat verband ook verschillende bijdragen in Elzinga & Hogenhuis (red.)(2000).

Genoemde literatuur

- Bavel, T.J. van (1980), Kosmische christologie of theologie van de natuur. Een verkenning rond de theologie van Joseph Sittler. *Tijdschrift voor Theologie*, 20 (3): 280-304
- Boer, Th. De (1989), *De God van de filosofen en de God van Pascal. Op het grensgebied van filosofie en theologie.* 's – Gravenhage: Meinema
- Bouma - Prediger, S. (1995), *The greening of theology. The ecological models of Rosemary Radford-Ruether, Joseph Sittler, and Jürgen Moltmann.* Atlanta: Scholars Press
- Bouma - Prediger, S. & P. Bakken (eds.) (2000), *Evocations of grace. The writings of Joseph Sittler on ecology, theology, and ethics.* Grand Rapids: Eerdmans
- Bradley, I. (1997), *Keltische spiritualiteit.* Zoetermeer: Meinema
- Bronzwaer, W. (red.)(1984), *Gerard Manley Hopkins- Gedichten. Keuze uit zijn poëzie met vertalingen en commentaren.* Baarn: Ambo
- Deignan, K. (ed.)(2003), *When the trees say nothing. Thomas Merton's writings on nature.* Notre Dame (IN): Sorin Books
- Erkelens, H. van (red.)(1989), *Gebrokenheid van de schepping.*Kampen: Kok
- Elzinga, Chr.& Chr. Hogenhuis (red.)(2000), *Grond onder onze voeten. Duurzame welvaart, christelijke spiritualiteit en intimiteit met de natuur.* Kampen: Kok
- Honig, A.G. (1968), *De kosmische betekenis van Christus.* Kamper Cahier nr. 7. Kampen: Kok
- McFague, S. (1997a), *Het lichaam van God. Een ecologische theologie.* Zoetermeer: De Horstink
- McFague, S. (1997b), *Super, Natural Christians. How we should love nature.* London: SCM Press
- McFague, S. (2008), *A new climate for theology. God, the world, and global warming.* Minneapolis: Fortress
- Neven, G.W. (1989), *Schepping als profetie.* Kamper Cahier nr. 66. Kampen: Kok
- Santmire, H.P. (1985), *The travail of nature. The ambiguous ecological promise of Christian theology.* Minneapolis: Fortress
- Santmire, H.P. (2000), *Nature reborn. The ecological and cosmic promise of Christian theology.* Minneapolis: Fortress
- Schaefer, H. (2006), Geschonken schoonheid. *VolZin*, 6 oktober
- Segaar, J., e.a. (1962), Het bittere raadsel van de goede schepping. Themanummer van *Wending*, jrg. 17, nr. 5/6
- Thornton, J.F & S.B. Varenne (eds) (2003), *Moral beauty, God's grace. Major poems and spiritual writings of Gerard Manley Hopkins.* New York: Vintage
- Wildman, W.J. (1988), The theology of Sally MacFague. *Boston Collaborative Encyclopedia of Modern Western Theology.* Retrieved May 20, 2009 from http://people.bu.edu/wwildman/WeirdWildWeb/courses/mwt/dictionary/mwt_themes_909_mcfague.htm